

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**ISPITIVANJE RAZLIKA U EMPATIJI
OBZIROM NA REDOSLIJED ROĐENJA I SPOL**

Diplomski rad

Sanja Franić

Mentor: Doc. dr. Gordana Keresteš

Zagreb, 2006.

1. Uvod

Empatija

➤ *Definicija empatije*

Otkad je Titchener 1909. godine (Raboteg-Šarić, 1995), prvi upotrijebio termin empatija, on se koristi kako bi se označio relativno širok spektar doživljaja, od pretežno kognitivnih do pretežno emocionalnih, ovisno o tome što različiti autori podrazumijevaju pod ovim pojmom. U psihoterapiji se ovaj termin koristi kako bi se označio određeni proces koji se odvija između terapeuta i klijenta. Unutar drugih grana psihologije, primjerice u razvojnoj i socijalnoj psihologiji, definicije empatije variraju ovisno o shvaćanjima različitih autora. O raznolikosti definicija empatije, kao i razlikama u načinu operacionaliziranja empatije kao varijable, govori i čitav niz postojećih načina njenog mjerenja.

Stoga je teško dati jedinstvenu definiciju empatije koja bi zahvatila sva njena bitna svojstva, te ujedno omogućila njenu adekvatnu operacionalizaciju. Određenu zajedničku misao koja, bez obzira na neslaganja autora, generalno povezuje različite definicije empatije, mogli bismo sažeti u slijedećoj definiciji: „Empatiziranje uključuje dijeljenje čuvstava s drugima koje opažamo.“ (Eisenberg i Strayer, 1987; prema Raboteg-Šarić, 1995).

Jedno od najbitnijih pitanja u vezi definiranja empatije, oko kojeg se uglavnom razilaze mišljenja autora, jest važnost kognitivnih procesa. Kognitivni aspekt empatije odnosi se na razumijevanje stanja svijesti druge osobe, odnosno na svijest o tome kako određeni događaju djeluju na nju. Dok neki autori drže kako je kognitivna empatija preduvjet emocionalnoj, drugi smatraju kako je emocionalna empatija, odnosno usklađivanje osjećaja s osjećajima druge osobe, bitnija od kognitivne. U svakom slučaju, ono oko čega postoji slaganje jest kako je empatija kombinacija kognitivnog i emocionalnog procesa, te kako su te dvije komponente međusobno isprepletene i u određenoj ravnoteži. Štoviše, kako bi do empatije došlo, naglasak ne bi trebao biti ni na jednoj od njih. Ukoliko je, naime, prenaplašena kognitivna komponenta, svaki

pokušaj razumijevanja i suživljavanja s drugom osobom bit će samo intelektualni pokušaj razumijevanja njenog stanja, koji bez popratne emocionalne komponente nije dovoljan za pojavu empatije. Ukoliko je pak emocionalna komponenta prenaplašena, može doći do gubitka granica između sebe i druge osobe, što opet otežava razumijevanje druge osobe i pojavu empatije. Međutim, termin empatija ipak se najčešće koristi kako bi se označila emocionalna empatija (Raboteg-Šarić, 1995). Obzirom da je tako definirana empatija i predmet mjerenja u ovom istraživanju, daljnje spominjanje empatije u ovom radu odnosit će se u prvom redu na emocionalnu empatiju.

➤ *Razvoj empatije*

Broj istraživanja koja su se bavila razvojem empatije relativno je mali. Jedan od istraživača koji je na sustavan način pokušao objasniti razvoj empatije je Martin Hoffman. Po Hoffmanu (1981, 1987), razvojne razine empatije rezultat su interakcije načina izazivanja empatije i stupnja sociokognitivnog razvoja na kojem se osoba nalazi. Pri tome je čuvstvena komponenta empatije odgovorna za motivacijska svojstva emocije, dok je kognitivna komponenta odgovorna za oblikovanje tog emocionalnog iskustva. Razvojne razine empatije i stadiji kognitivnog razvoja međusobno su povezani, na način da svaka razina empatije odgovara jednoj od razina kognitivnog razvoja. Određena razina kognitivnog razvoja je preduvjet da bi do odgovarajuće razvojne razine empatije uopće došlo. Ukratko ćemo opisati svaku od razvojnih razina empatije, zajedno s odgovarajućom razinom kognitivnog razvoja.

U prvoj godini života djeca doživljavaju *globalnu empatiju*, pri kojoj se ponašaju kao da se ono što se događa drugima događa njima. Do toga dolazi zbog djetetove nesposobnosti razlikovanja sebe i drugih kao odvojenih fizičkih entiteta. Nakon prve godine života javlja se *egocentrična empatija*, pri kojoj dijete razumije kako je druga osoba, a ne ono samo, u nevolji. Međutim, dijete u ovoj fazi još uvijek ne razlikuje vlastita unutarnja stanja od tuđih. *Empatija za osjećaje drugih* javlja se između druge i treće godine života, kada dijete postaje sposobno prihvatiti tuđu ulogu, te je svjesno kako druge osobe imaju vlastite

osjećaje koji se razlikuju od njegovih. U četvrtoj fazi, koja počinje u kasnom djetinjstvu, javlja se *empatija za nečije životne uvjete*. Dijete je u ovoj fazi svjesno kako drugi ljudi doživljavaju osjećaje i izvan neposredne situacije, odnosno u širem životnom kontekstu, te u skladu s tim razvija suosjećanje za opće uvjete drugih.

Na dvjema posljednjim razinama razvoja, empatičke reakcije mogu sadržavati dvije kvalitativno različite komponente. Prva je osjećaj suosjećanja ili simpatije, praćen željom za uklanjanje nevolje nekog drugog, dok je druga vlastita empatička nevolja, praćena željom za uklanjanjem vlastite neugode. Dok su osjećaji simpatije prosocijalno usmjereni, doživljaj empatičke nevolje često je egoistički usmjeren jer pomaganje osobi s kojom se empatizira vodi do smanjenja vlastitog osjećaja nelagode (Raboteg-Šarić, 1995). Hoffman (1981, 1987) smatra kako doživljavanje empatičkog uzbuđenja može biti uzrokovano i altruističnom i egoističnom motivacijom za pomaganjem. Neki autori pak (Raboteg-Šarić, 1995) drže kako empatija ipak ima neke osobine koje ju određuju kao altruističnu, obzirom da ju izaziva nevolja drugog a ne vlastita, kako je ponašanje koje uzrokuje usmjereno na pomaganje drugima a ne sebi, te da zadovoljstvo izvođača ovisi o uspješnosti pomaganja drugoj osobi.

Jedan od modela razvoja empatije koji pobliže objašnjavaju mehanizme njenog razvoja ponudio je Aronfreed (Aronfreed, 1970). Model je temeljen na paradigmi klasičnog i operantnog uvjetovanja. Po njemu dolazi do vremenske asocijacije između znakova koji ukazuju na afektivna iskustva drugih i blisko vezanih događaja čiju je afektivnu vrijednost dijete direktno iskusilo. Kao rezultat te povezanosti, znakovi koji ukazuju na osjećaje drugih često počinju nezavisno izazivati promjene u djetetovom afektivnom stanju, a osjećaj zadovoljstva koji često proizlazi iz pomaganja drugima pritom služi kao potkrepljivač empatičkih reakcija.

Spol i empatija

Jedan od problema kojima se ovo istraživanje bavilo bio je utvrditi, odnosno bolje rečeno potvrditi, postojanje razlika u razini empatije između

muškaraca i žena. Naime, prijašnja istraživanja općenito su suglasna u tome kako je kod žena empatija razvijenija nego kod muškaraca (Hoffman, 1977). Smatra se kako se te razlike mogu pripisati razlikama u procesima socijalizacije i spolne identifikacije koji se zbivaju kod muškaraca i kod žena (Jordan i sur., 1991). Gledajući standarde socijalizacije za muškarce i žene, možemo odmah uočiti kako se oni bitno razlikuju. Dok društvo kod žena potiče one osobine koje su bitne za majčinsku ulogu, kao što su reflektiranje osjećaja drugih, emocionalna bliskost s drugima, usklađenost s tuđim osjećajima i posvećivanje potrebama drugih, kod muškaraca je prisutno selektivno i aktivno obeshrabrivanje upravo tih karakteristika. Kod njih se potiču borbenost, natjecateljski duh i autonomija, odnosno osobine koje su adaptivne u danas vrlo kompetitivnom i otuđenom svijetu, pogotovo u svijetu rada. U tom kontekstu, odnosno tipično „muškom“ miljeu, osobine poput empatije nisu poželjne.

Odnos majka-dijete, kojeg se također smatra važnim za razvoj empatije (Jordan i sur., 1991), različit je kod muškaraca i kod žena. Chodorow (1978), polazeći od teorije objektnih odnosa, smatra kako društvene vrijednosti koje oblikuju odnos majka-dijete dopuštaju veću fleksibilnost granica kod djevojčica nego kod dječaka. Do toga dolazi jer društvene vrijednosti potiču jaču ranu privrženost između djevojčica i majki, kao i veću identifikaciju djevojčica s majkom nego što je to slučaj kod dječaka. Dok je odnos između djevojčice i majke, kao kontekst u kojem se zbiva ta identifikacija, uglavnom više blizak i neposredan, odnos dječaka s ocem je uglavnom manje neposredan i manje emotivno usmjeren. Identifikacije po spolnim ulogama koje izrastaju iz ta dva konteksta stoga su bitno različite.

Redoslijed rođenja

Svako se dijete rađa u određenu strukturu obitelji. Njegova osobnost formira se u kontekstu te obitelji, u kojoj svaki član ima svoj udio. Ono što je specifično kod obiteljske strukture je kako se ona sa svakim novim članom mijenja. Primjerice, obiteljska okolina djeteta koje se rađa u obitelj s dva odrasla roditelja i djeteta koje se rađa u obitelj s nekoliko braće i sestara bitno je

različita. Stoga bi se moglo reći kako se svako dijete na neki način rađa u različitu obitelj, ovisno o redoslijedu rođenja (Sulloway, 1996).

Već je Alfred Adler (Adler, 1989) početkom 20. stoljeća smatrao kako je redoslijed rođenja jedan od ključnih faktora pri razvoju ličnosti. Temeljeći svoje zaključke na kliničkim promatranjima, smatrao je kako, raspoložemo li dovoljnim iskustvom i poznavanjem nečijih osobina, možemo odrediti položaj osobe unutar obitelji. Prema njegovoj teoriji, razlike u obiteljskoj strukturi i psihološkoj klimi unutar obitelji dovode kod djece različitog redoslijeda rođenja do razvoja različitih strategija pridobivanja roditeljske pažnje, ljubavi i odobravanja. Nastojeći pridobiti što više roditeljske naklonosti, djeca se međusobno natječu, te se kroz to natjecanje formiraju njihove ličnosti. Iako se pokazalo kako je povezanost između redoslijeda rođenja i osobina ličnosti puno složenija nego što je to Adler smatrao, zbog njegovih jasnih i razrađenih teorijskih postavki mnogi se autori u objašnjenju svojih nalaza i danas pozivaju na njega.

Ideja o važnosti redoslijeda rođenja kao jednog od ključnih činitelja u razvoju ličnosti ostala je prisutna i u radovima mnogih autora nakon Adlera. Primjerice, Dreikurs (1958; prema Marnić, 1999) tvrdi kako je utjecaj obiteljske strukture toliko jak da su životni stilovi najmlađe djece iz dvije različite obitelji međusobno sličniji nego životni stilovi dvoje djece iz iste obitelji. Međutim, novija empirijska istraživanja o povezanosti redoslijeda rođenja i osobina ličnosti često daju proturječne rezultate. Dok neka istraživanja potvrđuju navedenu povezanost, u drugima je nađena povezanost malena ili nikakva.

Novi poticaj istraživanjima na ovom području dao je Frank J. Sulloway . Sulloway (1996) je na temelju nalaza prijašnjih istraživanja postavio teoriju koja se zasniva, slično kao i Adlerova, na pretpostavci o natjecanju braće/sestara za roditeljska ulaganja. Prema Sullowayu, roditelji više ulažu u prvorođenu djecu. Ta različita razina roditeljskih ulaganja motivira djecu na stvaranje različitih strategija koje za cilj imaju potaknuti roditeljska ulaganja. Kako bi to postigla, prvorođena djeca razvijaju uvjerenja, stavove i osobine ličnosti koje odražavaju roditeljska uvjerenja, stavove i osobine. Sulloway je ovo nazvao „održavanje roditeljskog statusa quo“. S druge strane, kasnijerođena djeca, kako bi se razlikovala od prvorođene, razvijaju strategije poticanja roditeljskog ulaganja

koje se razlikuju i od strategija prvorodjenih i od strategija roditelja, te na taj način formiraju identitete različite od njih.

Prema Sullowayu (1996), prvorodena djeca su u odnosu na kasnijerodenu više orijentirana na postignuće, organiziranija, odgovornija, samopouzdanija, konformističnija, ljubomornija, anksioznija, plašljivija, neurotičnija, asertivnija, više ekstravertirana, te se češće nalaze na rukovodećim položajima. Kasnijerodeni su, s druge strane, društveniji, popularniji, empatičniji, kreativniji, otvoreniji iskustvu, skloniji riziku, više surađuju, lakše su naravi, skloniji su avanturizmu i buntovništvu, te iskazuju više altruističnih ponašanja (Sulloway, 1996, Paulhus i sur., 1999, Keresteš, u tisku). U terminima pet-faktorske teorije, prvorodeni su viši na ljestvicama neuroticizma, ekstraverzije i savjesnosti, a kasnijerodeni na ljestvicama ugodnosti i otvorenosti iskustvu.

Redoslijed rođenja i empatija

Dosadašnja istraživanja

Dosadašnja istraživanja o redoslijedu rođenja i empatiji relativno su malobrojna, a njihovi rezultati su često proturječni. Primjerice, Staub (1971) je primijetio kako srednjerođena i zadnjerođena djeca češće spontano pomažu vršnjacima u nevolji. Whiting i Whiting (1975; prema Kalliopuska, 1984) tvrde kako jedinci i najmlađa djeca imaju tendenciju biti egocentričnija od drugih, te tražiti više pomoći i pažnje, uz manje pružanja pomoći i podrške drugima. Mussen i Eisenberg-Berg (1977), u terminima teorije socijalnog učenja, navode kako se od starije djece očekuje pomaganje mlađoj braći/sestrama, te kako ih se često nagrađuje za pomoć i brigu oko njih. Hammersla (1974; prema Kalliopuska, 1984) navodi kako su prvorodeni i jedinci skloniji pomaganju ukoliko je radnja koja se od njih zahtijeva relativno jednostavna. Stotland i sur. (1971; prema Kalliopuska, 1984) navode kako prvorodena djeca i jedinci više empatiziraju s ljudima koji se razlikuju od njih na dimenziji statusa, dok su kasnijerodeni skloniji empatizirati sa sebi sličnima. Također, navode kako

kasnijerodeni više od prvorođenih empatiziraju s osobama koje u velikoj mjeri ovise o drugima, kao što su primjerice bolnički pacijenti. Ernst i Angst (1983; prema Kalliopuska, 1984), nakon što su saželi rezultate istraživanja, navode kako ipak nema dokaza o razvijenijoj empatiji kod kasnijerodjenih. Kalliopuska (1984) navodi kako su djeca s četvrtom i petom ordinalnom pozicijom u obitelji manje empatična od prvorođene, te drugo- i trećerođene djece, a objašnjenje tog nalaza pronalazi u činjenici da kasnijerodjena djeca primaju manje roditeljske pažnje i usredotočenosti jer roditelji često prebacuju odgovornost za brigu oko mlađih na stariju djecu.

Jedno objašnjenje načina djelovanja redoslijeda rođenja na osobine ličnosti nudi model Ringa i sur. (1965; prema Vicente i sur, 1983). Prema njemu, prvorođeni bi se trebali razlikovati od kasnijerodjenih u empatiji i potrebi za odobravanjem. Tu pretpostavku autori temelje na čestim nalazima koji potvrđuju jaču potrebu prvorođenih za socijalnom komparacijom. Naime, smatra se kako je slika prvorođenih o sebi slabije definirana zbog nedosljednosti u roditeljskom odgoju. Zbog toga Ring i sur. smatraju kako bi se efekti redoslijeda rođenja trebali najviše očitovati u varijablama povezanim s procesom socijalne komparacije, a između ostalog i u empatiji. Vicente i sur. (1983) su testirali ovu hipotezu služeći se Ringovim modelom, te kao rezultat dobili interakciju spola i redoslijeda rođenja. Naime, prema njihovim rezultatima, prvorođene žene empatičnije su od kasnijerodjenih žena, dok su prvorođeni muškarci manje empatični od kasnijerodjenih muškaraca.

Utjecaj braće/sestara na razvoj empatije

Još je Piaget (1965; prema Zahn-Waxler, Iannotti i Chapman, 1982) opisao socijalne interakcije između djece, pogotovo u srednjem djetinjstvu, kao ključne za razvoj morala, prosocijalnog ponašanja, vještina prihvaćanja uloga i osjetljivosti prema drugima. Smatrao je kako do toga dolazi uslijed povećanog reciprociteta i ravnopravnosti koji karakteriziraju međusobne odnose djece.

Sposobnosti tješnja, pomaganja, dijeljenja i suradnje razvijaju se dobrim dijelom kroz interakcije s drugom djecom. Postoji više razloga zbog kojih se

smatra kako braća/seste potiču razvoj empatije i prosocijalnog ponašanja, te se njihove uloge bitno razlikuju od uloge odraslih (Zahn-Waxler, Iannotti i Chapman, 1982). Primjerice, vjerojatnije je kako će se uzajamni utjecaj odvijati između osoba koje su relativno sličnije u odnosima moći nego što su to roditelj i dijete. Međusobne interakcije djece stvaraju niz prilika za altruistična ponašanja i razvoj empatije, koje se razlikuju od onih do kojih dolazi u interakcijama s odraslima. Neke od tih situacija su, primjerice, dijeljenje igračaka, suradnja u kontekstu raznih igara, te prilike za pomaganje ozlijeđenom djetetu. Tjelesna agresija do koje dolazi u sklopu grubih dječjih igara povećava vjerojatnost da će se određeno dijete ozlijediti igrajući se s drugom djecom. Takve situacije pružaju prilike za potencijalna altruistična ponašanja ili pojavu osjećaja empatije od strane „napadača“ ili pak djece u ulozi promatrača. Nadalje, neka ponašanja koja ukazuju na uznemirenost, na primjer plakanje, su kod djece puno izraženija nego kod odraslih, pa se na taj način djeca imaju priliku učiti tumačenju neverbalnih znakova koji ukazuju na osjećaje drugih (Zahn-Waxler, Iannotti i Chapman, 1982).

Reciprocitet koji karakterizira međusobne dječje odnose također pogoduje razvoju empatije. Taj reciprocitet jasno je ilustriran u istraživanju Stitha i Connera (1962; prema Zahn-Waxler i sur., 1982), koje je pokazalo kako djeca češće pružaju pomoć drugoj djeci nego odraslima. U kontaktu s odraslima djeca su uglavnom bila primatelji, a ne pružatelji pomoći. Štoviše, pokazalo se kako su djeca u istraživanju podjednako često pružala pomoć drugoj djeci koliko su ju i primala. Imalo bi smisla pretpostaviti kako takav odnos utječe na spremnost na dijeljenje i pomaganje, kao i na sposobnost prepoznavanja emocija i potreba drugih.

Whiting i Whiting (1973; prema Zahn-Waxler i sur., 1982) pokazali su kako u nekim kulturama u kojima se starijoj djeci povjerava briga za mlađu djecu, starija djeca pokazuju više altruizma. To se po njima dešava jer se djeca kroz brigu za mlađe uče altruizmu. Braća/sestre služe također i kao modeli i učitelji altruizma i empatije (Zahn-Waxler i sur., 1982). Ukoliko je dijete nagrađivano za svoje empatične postupke, ono služi kao model drugoj djeci-promatračima. Kako djeca mogu služiti i kao učitelji altruizma pokazali su Bryant i Hansen

(1978) u svom istraživanju u kojem su utvrdili kako djeca kojoj su dodijeljena druga djeca-pomagači pokazuju veći stupanj dijeljenja s drugima. Ovakve studije ilustriraju potencijalnu terapeutsku ulogu djece za vršnjake koji pokazuju antisocijalna ili asocijalna ponašanja.

Za očekivati je stoga kako vršnjaci i braća/sestre imaju prosocijalnu funkciju te facilitiraju razvoj altruizma i empatije.

Obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja, kao i na argumente kojima bi se mogla objasniti veća ili manje razina empatije kod pripadnika bilo koje od skupina po redosljed rođenja, čini se teško predvidjeti smjer eventualnih razlika u empatiji obzirom na redosljed rođenja. Navest ćemo neke od tih argumenata, posebno za svaku poziciju unutar konstelacije braće/sestara, počevši od jedinaca.

Jedinci kroz čitav život primaju nepodijeljenu pažnju roditelja, što bi s jedne strane trebalo pridonijeti razvoju empatije kod njih. Kako i roditelji služe kao socijalizatori altruizma te potiču razvoj empatije, viša razina njihove pažnje i usredotočenosti trebala bi rezultirati većom razinom empatije kod djeteta. S druge strane, jedinci su lišeni prilika za razvoj empatije koje nastaju kroz interakcije braće/sestara. Njihova interakcija više je usmjerena na odrasle, te su oni uglavnom u ulozi primatelja, a ne davatelja pomoći.

Prvorođena djeca su kroz prvih nekoliko godina života središte roditeljske pozornosti, te u tom razdoblju primaju, kao i jedinci, nepodijeljenu pažnju i toplinu roditelja. Ta činjenica trebala bi doprinijeti razvoju empatije kod prvorođenih. U razdoblju nakon toga, oni se imaju priliku brinuti za mlađu braću/sestre. Često su za takvu brigu nagrađivani, što u njima potkrepljuje razvoj brige za druge i osjetljivosti na osjećaje drugih. Osim toga, prvorođena djeca imaju, za razliku od jedinaca, iskustvo odrastanja s braćom/sestrama. Osobito su prvorođena djeca, kroz brigu za mlađeg brata/sestru, prisiljena naučiti „čitati“ i interpretirati znakove koje drugi pokazuju – oni trebaju protumačiti kada je mlađe dijete gladno, kada je nezadovoljno, kada mu je nešto potrebno itd. Nadalje, braća i sestre se često nalaze u sličnim

situacijama, odnosno ulogama (na primjer u odnosu na roditelje) pa kroz te situacije imaju priliku razviti osjećaj solidarnosti i suosjećanja.

Srednjerodena djeca imaju višestruku ulogu; istovremeno su u ulozi starijeg i u ulozi mlađeg brata/sestre. Dok im uloga starijeg pruža priliku za razvoj empatije kroz brigu za mlađeg brata/sestru, uloga mlađeg im omogućuje primanje brige od starijeg brata/sestre i istovremeno učenje brizi za druge po njihovom modelu. Obzirom kako je poznato da okolina heterogena po godinama stvara više prilika za pomaganje mlađoj djeci i manje kompetitivnu okolinu, te pospješuje razvoj empatijom posredovanih ponašanja (Bizman, Yinon, Mivtzari i Shavit, 1978), za očekivati bi bilo kako će to biti slučaj i kod srednjerodene djece, jer se oni nalaze u položaju u kojem ta heterogenost najviše dolazi do izražaja - oni imaju i stariju i mlađu braću/sestre, dok prvorođeni imaju samo mlađe, a zadnjerođeni samo starije. S druge strane, obzirom na česte nalaze prema kojima srednjerodena djeca dobivaju najmanje pažnje (Richardson i Richardson 1990; prema Marnić, 1999), kao i činjenice da zbog natjecanja za roditeljsku pažnju srednjerodena djeca mogu razviti kompetitivni odnos prema braći i sestrama, može se pretpostaviti kako će razvoj empatije kod srednjerodjenih biti i inhibiran tim „nepovoljnim“ čimbenicima.

Zadnjerođena djeca, uz toplinu i brigu roditelja, uživaju i pažnju starije braće/sestara. Prema nekim istraživanjima (npr. Rashba, 1975; prema Kalliopuska, 1984) zadnjerođeni primaju i znatno više majčinske topline kao dojenčad i kao djeca u razdolju latencije u odnosu na prvorođenu djecu i jedinice. S druge strane, zadnjerođena djeca nemaju iskustvo brige za mlađeg brata/sestru, odnosno oni su uglavnom primatelji, a ne pružatelji brige. Dakle, njima je uskraćeno jedno iskustvo koje vrlo vjerojatno pogoduje razvoju empatije.

2. Cilj

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi postojanje eventualne povezanosti između empatije i redoslijeda rođenja, te provjeriti postoji li povezanost između empatije i spola.

3. Problemi

1. Utvrditi postoji li povezanost između empatije i redoslijeda rođenja.
2. Provjeriti postojanje povezanosti između empatije i spola.

➤ *Hipoteze*

1. Postoji značajna povezanost između empatije i redoslijeda rođenja, pri čemu su prvorodena djeca empatičnija od ostale. Nešto manja razina empatije očekuje se kod srednjerođene djece, još manja kod zadnjerođene, a najmanja kod jedinaca.

Unatoč argumentima kojima bi se mogla objasniti veća ili manja razina empatije kod bilo koje od skupina, čini nam se kako ipak ima najviše argumenata koji govore u prilog najrazvijenijoj empatiji kod prvorodjenih, nešto manje argumenata koji govore u prilog razvijenijoj empatiji kod srednjerođenih i tako dalje, pa nam se stoga čini opravdanim očekivati ovakvu raspodjelu.

2. Postoji značajna povezanost empatije i spola, pri čemu su žene znatno empatičnije od muškaraca.

4. Metoda

➤ *Sudionici istraživanja*

Ispitivanje je provedeno na studentima 2. godine Edukacijsko – Rehabilitacijskog i Kineziološkog fakulteta, te studentima 2. godine psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U istraživanju je sudjelovalo 333 sudionika. Struktura uzorka obzirom na fakultet i spol sudionika istraživanja detaljnije je prikazana u tablici 1.

Tablica 1
Struktura uzorka obzirom na fakultet i spol sudionika istraživanja.

		N (Fakultet)			Ukupno
		Edukacijsko-Rehabilitacijski	Filozofski	Kineziološki	
N	M	11	9	140	160
(Spol)	Ž	81	50	42	173
	Ukupno	92	59	182	333

Kao što se iz tablice 1 vidi, u istraživanju je sudjelovalo 160 studenata i 173 studentice. Sudionici istraživanja su bili većinom studenti kineziološkog (N=140), a sudionice većinom studentice Edukacijsko-Rehabilitacijskog fakulteta (N=81). Broj studentica ostala dva fakulteta nešto je manji (N=50 za Filozofski i N=42 za Kineziološki fakultet), a broj studenata ostala dva fakulteta je znatno manji nego broj studenata Kineziološkog fakulteta (N=11 za Edukacijsko-Rehabilitacijski i N=9 za Filozofski fakultet).

Prosječna dob sudionika istraživanja bila je 21,1 god., a njihov dobni raspon kretao se od 18 do 26 godina.

➤ *Mjerni instrument i varijable*

Instrument korišten za mjerenje empatije bila je Skala emocionalne empatije (Emotional Empathic Tendency Scale, EETS), koju su konstruirali Albert Mehrabian i Norman Epstein 1972. godine (Mehrabian i Epstein, 1972).

Upitnik sadrži 33 tvrdnje. Tvrdnje su uravnotežene na takav način da osoba može postići maksimalan broj bodova ako na 16 „pozitivno usmjerenih“ tvrdnji odgovori pozitivno, a na 17 „negativno usmjerenih“ tvrdnji odgovori negativno. Originalni oblik skale predviđa 9 mogućih odgovora na svako pitanje, od +4 (potpunog slaganja), preko 0 („niti se slažem, niti se ne slažem“) do -4 (potpunog neslaganja). Veći konačan rezultat trebao bi odražavati više razvijenu osobinu emocionalne empatije. Maksimalan broj bodova koji ispitanik može postići je 132, a minimalan broj bodova je -132. U ovom istraživanju upotrijebljen je jednostavniji oblik ove skale, koji predviđa tri moguća odgovora na svako pitanje („Nikako se ne slažem“, „Djelomično se slažem“ i „Potpuno se

slažem“). Takav oblik se češće koristi na djeci i adolescentima (Bryant, 1987), a i korišten je u nekim ranijim istraživanjima provedenim na odraslim osobama u našoj zemlji (Pešić, 1989). Maksimalan broj bodova na ovako prilagođenoj skali iznosi 33, a minimalan broj bodova -33.

Obzirom kako se žene i muškarci značajno razlikuju u rezultatima koje postižu na EETS (općenito, žene postižu veće rezultate na skali emocionalne empatije), postoje odvojene norme za originalni oblik skale za muškarce i žene:

Tablica 2
Standardi rezultata na Skali emocionalne empatije Mehrabiana i Epsteina
(Mehrabian i Epstein, 1972).

	<i>M</i>	<i>SD</i>
Muškarci	23	22
Žene	44	21
Zajedno	33	24

Standardi za oblik skale sa skraćenim oblikom bodovanja koji smo koristili nam nisu bili dostupni, ali arbitrarno bi se moglo odrediti kako postignuće do 10 bodova upućuje na slabije razvijenu empatiju, od 10 do 20 bodova na srednje razvijenu empatiju, a preko 20 bodova na bolje razvijenu empatiju (Pešić, 1989).

Glede faktorske strukture skale, Mehrabian i Epstein (1972) navode 7 subskala sadržanih u EETS. Tih 7 subskala obuhvaća različite aspekte emocionalne empatije: osjetljivost prema osjećajima drugih (skolnost emocionalnoj „zarazi“), uvažavanje osjećaja nepoznatih i udaljenih osoba, ekstremna emocionalna osjetljivost, ganutost pozitivnim iskustvima drugih, ganutost negativnim iskustvima drugih, tendencija doživljavanja simpatije te želja da se bude u kontaktu s drugima koji imaju problema. Korelacije između ovih subskala koje autori navode su sve značajne i uglavnom veće od 0,3.

Kako bismo dobili uvid u faktorsku strukturu Skale emocionalne empatije, proveli smo faktorsku analizu glavnih komponenti skale. Dobiveni rezultati ukazali su na postojanje tri faktora, koji zajedno objašnjavaju 26,7% ukupne varijance rezultata, od čega prvi faktor objašnjava 14,6%, drugi 6,7%, a treći

5,4% ukupne varijance (vrijednosti karakterističnih korijena su 4,81, 2,21 i 1,8). Zasićenje čestica pojedinim faktorima prikazano je u tablici 3.

Tablica 3
Zasićenje čestica Skale emocionalne empatije pojedinim faktorima dobivenim faktorskom analizom, na podacima dobivenim na uzorku od 333 studenta.

	Faktori		
	1	2	3
E1	,269	,316	,336
E2	,351	,139	,169
E3	,506		,162
E4	,446	,107	-,160
E5		,688	
E6	,460		,356
E7	,335		,361
E8	,293	,182	,484
E9		,387	,146
E10		,708	,192
E11			-,164
E12	-,105		,196
E13	,330	,192	
E14	,198	,256	,395
E15	,228		
E16		,546	,276
E17			,441
E18	,221	,252	,555
E19		,193	,508
E20	,340	,538	-,223
E21	,475		,140
E22	,224		,200
E23	,332		
E24	,319	,418	-,171
E25		,662	,211
E26	,476	,225	
E27		,133	,340
E28	,259		,468
E29		,306	,337
E30	,554		
E31	,214		,598
E32	,588	,147	
E33	,360		

Kao što se iz tablice vidi, 6 čestica ima značajnu saturaciju s više od jednog faktora, a 3 čestice nisu saturirane niti jednim ekstrahiranim faktorom.

Obzirom na to i na činjenicu da ih se nije moglo psihološki interpretirati u smislu formiranja zasebnih rezultata, odlučili smo se na korištenje jednog rezultata pri obradi podataka.

Izračunali smo i pouzdanost skale, te dobili Cronbachov alfa koeficijent od 0,79. Autori skale navode split-half koeficijent pouzdanosti za originalnu skalu od 0,84. Dakle, pouzdanost skale sa skraćenim oblikom bodovanja izračunata na našim podacima samo je nešto manja od one koju navode autori za originalnu skalu.

Podatke o spolu, dobi i obiteljskoj strukturi prikupili smo drugim upitnikom, kojeg je izradila autorica istraživanja.

Varijable smo u ovom istraživanju operacionalizirali na slijedeći način:

ZV - Broj bodova sudionika na Skali emocionalne empatije

NV1 - Redoslijed rođenja sudionika, definiran pomoću njihovog položaja unutar konstelacije braće/sestara. Sastoji se od 4 kategorije:

1. Jedinici
2. Prvorođeni
3. Srednjerođeni
4. Zadnjerođeni

NV2 – Spol sudionika

Postupak

Ispitivanje je provedeno grupno, u skupinama od po otprilike pedeset sudionika. Sudionicima je prije početka rada pročitana uputa, a ispunjavanje upitnika nije bilo vremenski ograničeno. U slučaju nejasnoća sudionici su se

mogli obratiti istraživaču. Ispitivanje je provedeno u više navrata, u prostorijama fakulteta čiji su se studenti ispitivali.

5. Rezultati

U tablici 4 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na skali emocionalne empatije, kao i broj sudionika istraživanja, za svaku skupinu zasebno te ukupno za sve sudionike.

Tablica 4
Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na Skali emocionalne empatije za 333 studenta.

	Jedinci	Prvorođeni	Srednjerođeni	Zadnjerođeni	Ukupno
	M				
M	2,95	5,44	5,12	3,77	4,34
SD	6,69	5,44	8,99	6,16	6,37
N	22	52	17	69	160
	Ž				
M	12,19	12,02	10,55	12,03	11,88
SD	7,81	6,02	6,84	5,33	6,11
N	26	53	20	74	173
	Ukupno				
M	7,96	8,76	8,05	8,04	8,26
SD	8,60	6,60	8,26	7,07	7,28
N	48	105	37	143	333

Totalni raspon rezultata za studentice je iznosio od -9 do 24, a za studente od -15 do 21.

Za testiranje značajnosti razlika prema spolu i redosljedu rođenja koristili smo dvosmjernu analizu varijance, čiji su rezultati prikazani u tablici 5.

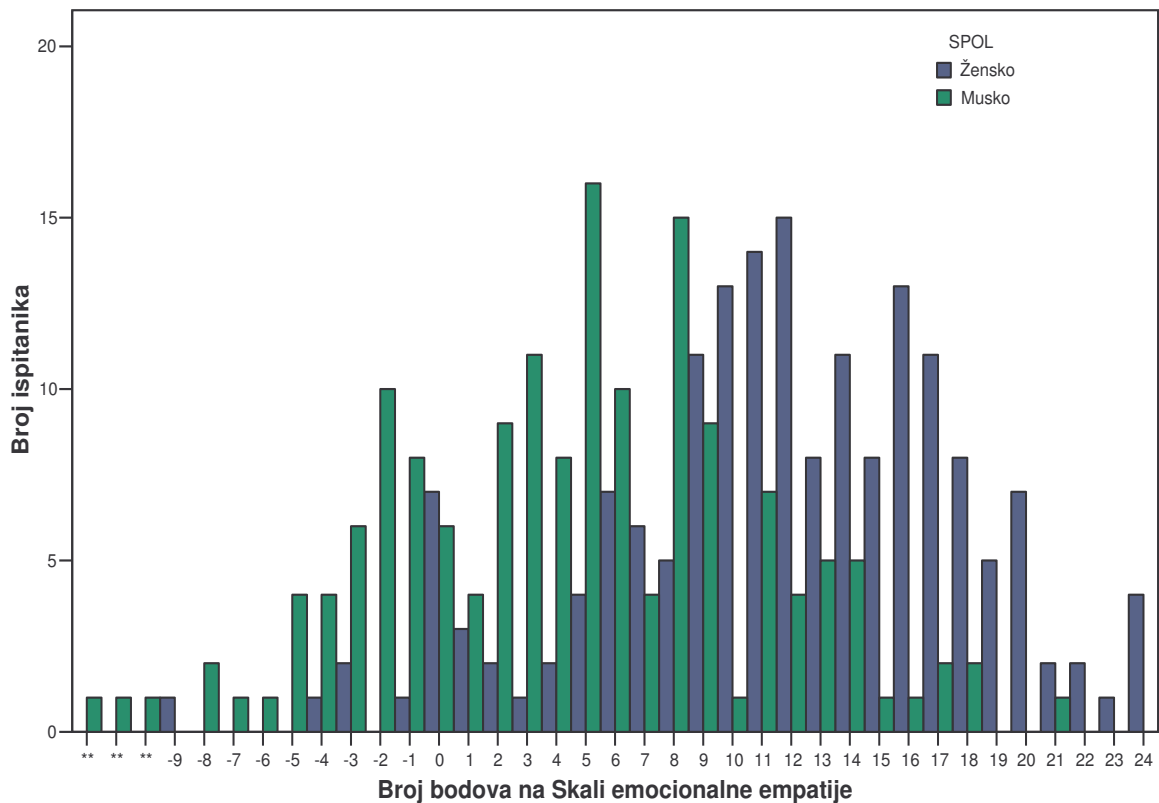
Tablica 5

Rezultati analize varijance provedene na rezultatima na Skali emocionalne empatije na uzorku od 333 studenta.

	F	df	p
Spol	86,11	1	0,00
Red rođenja	0,54	3	0,65
Spol x red rođenja	1,01	3	0,39

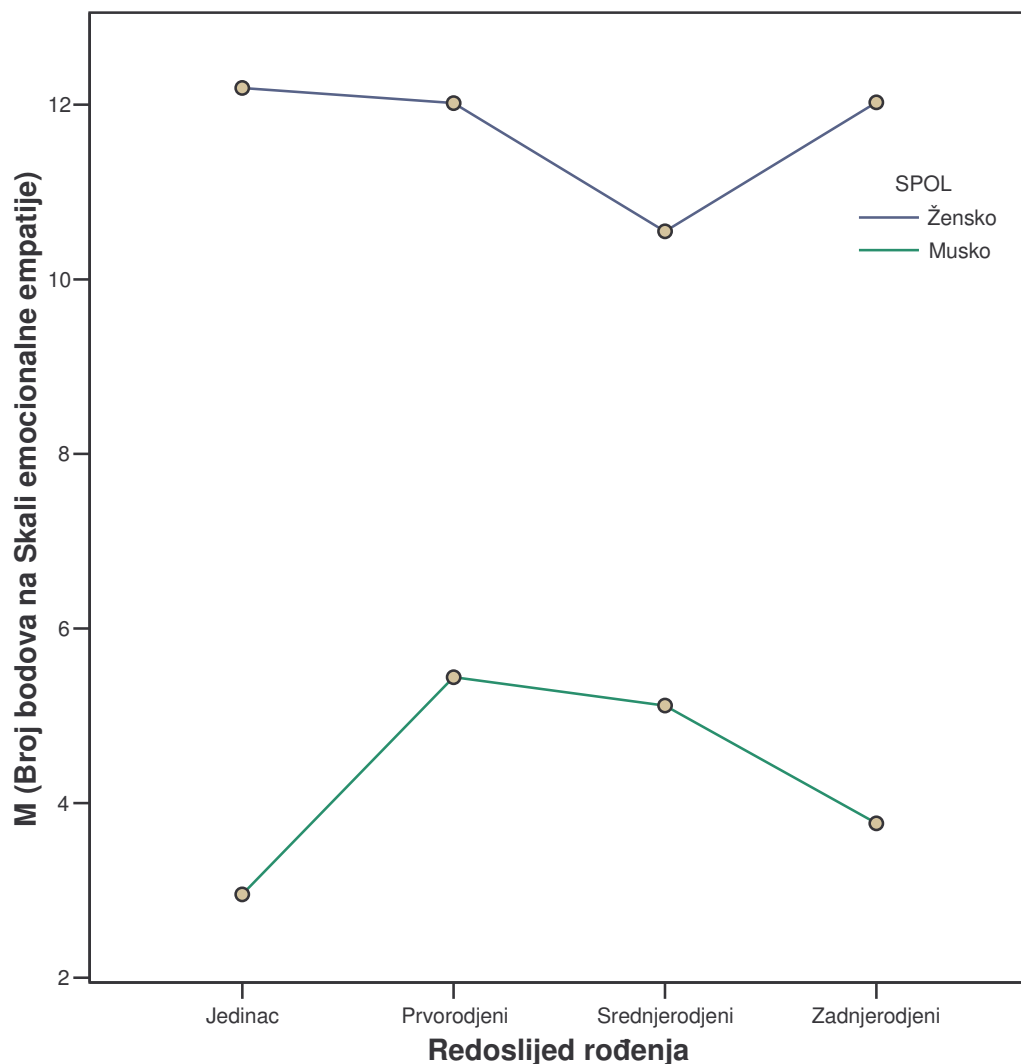
Kao što se iz tablice vidi, jedina razlika koja se pokazala statistički značajnom je razlika prema spolu sudionika. Kao što je i očekivano, žene su imale znatno veći broj bodova od muškaraca. Dok ukupna aritmetička sredina za žene iznosi $M=11,88$, uz $SD=6,11$, kod muškaraca je ona $M=4,34$, uz $SD=6,37$. Kako bismo bolje prikazali razliku između distribucije rezultata muškaraca i žena, izračunali smo i Cohenov d , odnosno „effect size“. Cohenov d definiran je kao standardizirana razlika između rezultata dvije skupine sudionika, a računa se kao razlika aritmetičkih sredina dvije skupine rezultata podijeljena standardnom devijacijom bilo koje od skupina ili njihovom prosječnom standardnom devijacijom (Cohen, 1988). „Effect size“ manji od 0,2 obično se smatra malim, oni između 0,3 i 0,5 smatraju se srednjima, a oni veći od 0,8 smatraju se velikima. Jedan od načina interpretiranja Cohenovog d jest u terminima postotka površina distribucija koje se ne preklapaju. Primjerice, kada je d jednak nuli, to znači kako se distribucije dobivenih rezultata potpuno preklapaju, odnosno kako je u tom slučaju postotak njihovog nepreklapanja jednak nuli. „Effect size“ od 0,8 upućuje na nepreklapanje površina distribucija od 47%, a effect size od 1.7 pokazuje kako se dobivene distribucije ne preklapaju u 75% svoje ukupne površine. Effect size za distribucije rezultata muškaraca i žena na Skali emocionalne empatije dobivene u ovom istraživanju iznosi $d=1,21$. Dakle, dobivena razlika između muškaraca i žena i u ovim

teriminima se može smatrati jako velikom, a postotak nepreklapanja dvije distribucije iznosi čak 62.2%. Na slici 1, na kojoj su prikazane dobivene distribucije rezultata muškaraca i žena, to je ilustrirano grafički.



Slika 1. Distribucije rezultata studenata (N=160) i studentica (N=173) na Skali emocionalne empatije.

Razlike u rezultatima na Skali emocionalne empatije prema redoslijedu rođenja, kao ni interakcija između redoslijeda rođenja i spola, nisu se pokazale statistički značajnima. Međutim, postoje određeni trendovi, koji se mogu uočiti na slici 2.



Slika 2. Aritmetičke sredine rezultata studenata (N=333) na Skali emocionalne empatije. Rezultati su grupirani prema redoslijedu rođenja i prikazani za svaki spol posebno.

Kao što je iz slike vidljivo, osim što postoje velike razlike između aritmetičkih sredina rezultata muškaraca i žena, rezultati unutar pojedinih kategorija spola također pokazuju određene varijacije. Te varijacije, iako nisu statistički značajne, ukazuju na postojanje određenih trendova.

Pogledajmo prvo rezultate muških sudionika. Aritmetička sredina rezultata jedinaca iznosi $M=2,95$ i najmanja je od svih aritmetičkih sredina dobivenih u pojedinim skupinama. Iduća po veličini nakon nje je aritmetička sredina rezultata zadnjerođenih, koja iznosi $M=3,77$. Preostale dvije aritmetičke sredine, odnosno aritmetička sredina srednjerodjenih ($M=5,12$) i aritmetička

sredina prvorodjenih ($M=5,44$) studenata, veće su od aritmetičkih sredina jedinica i zadnjerođenih studenata te međusobno slične.

Aritmetičke sredine žena pokazuju nešto drugačiji trend. Dok rezultati jedinica ($M=12,19$), prvorodjenih ($M=12,02$) i zadnjerođenih ($M=12,03$) aproksimiraju gotovo horizontalni pravac, rezultati srednjerođenih nešto su niži ($M=10,55$), te ne slijede navedeni trend pravca.

Obzirom da se pokazalo da su veličina obitelji (Parker, 1998; prema Marnić, 1999), spol braće/sestara (Todd, Friedman i Steel 1993; prema Marnić, 1999) i dobna razlika među braćom/sestrama (Howarth, 1982; prema Keresteš, 2006) varijable koje mogu biti u značajnoj interakciji s redoslijedom rođenja, provjerili smo koreliraju li te varijable s varijablama u našem istraživanju, te nismo dobili značajnu povezanost.

6. Rasprava

Razlike u empatiji obzirom na spol sudionika pokazale su se značajnima, potvrđujući hipotezu kako su žene empatičnije od muškaraca. Ovaj nalaz ne iznenađuje jer je razvijenija empatija kod žena temeljito dokumentirana u literaturi. Neka od objašnjenja za to već su navedena.

Kao prvo, tipično ženska razlikuje se od tipično muške okoline. Dok su osobine kao što su objektivnost i čvrste ego-granice (Jordan i sur., 1991) poželjne, odnosno adaptivne u tipično muškom miljeu, u tipično ženskom miljeu nije nužno tako. Zahtjevi (a pogotovo oni na interpersonalnom planu) koje okolina obično postavlja na muškarce i žene bitno se razlikuju. Kod žena se oni uglavnom odnose na sposobnost povezivanja i održavanja bliskosti s drugima, orijentiranost na međuljudske odnose i emocionalnu ekspresivnost, osobito kada su osjećaji koji se iskazuju prosocijalne prirode. S druge strane, kod muškaraca se zahtjevi uglavnom odnose na razvoj osobina kao što su asertivnost, individualizam i orijentiranost na postignuća, na račun osobina kao što su empatija i sposobnost za bliskost s drugima. Ovi različiti zahtjevi postavljeni na muškarce i žene vode do drukčijih adaptivnih kapaciteta u njih (Jordan i sur.,

1991), te stoga ni ne čudi što je osobina emocionalne empatije znatno razvijenija kod žena nego kod muškaraca. Treba pripomenuti kako je današnje društvo sve više orijetirano na postignuća, a sve manje na međuljudske odnose, te kako se i na žene danas postavljaju u znatno većoj mjeri nego prije zahtjevi za individualizmom i asertivnošću; međutim, ipak se ti zahtjevi i danas puno više odnose na muškarce nego na žene.

Već smo spomenuli kako se prilikom socijalizacije još od djetinjstva kod djevojčica potiče razvoj onih osobina koje su bitne za majčinstvo, dok se kod dječaka obashrabruje razvoj tih istih osobina (Jordan i sur., 1991). Dok su kod djevojčica poželjne osobine poput sposobnosti tumačenja tuđih reakcija i sposobnosti povezivanja s drugima, dječake se uči kako da budu što bolji vojnici ili natjecatelji u svijetu rada. Razlike između muškaraca i žena na interpersonalnom planu počinju se očitovati još u djetinjstvu (Kamenov, neobjavljen rukopis). Dok dječaci teže nezavisnosti i definiraju svoj identitet kroz odvajanje od roditelja (osobito majke), žene daju prednost međuovisnosti, ocrtavajući svoj identitet kroz socijalnu povezanost. U odnosima odraslih, te se razlike stabiliziraju. Muškarci se tako češće usmjeravaju na zadatke i veze s velikim grupama, jedni drugima pretežno daju informacije i češće odabiru zanimanja koja povećavaju nejednakost. S druge strane, žene se usmjeravaju na individualne odnose, češće pomažu ili pružaju podršku i češće odabiru zanimanja koja smanjuju nejednakost ili su pomagačka. Žene su također uglavnom te koje povezuju obitelj kao majke, sestre, kćerke i bake (Kamenov, neobjavljen rukopis).

Već smo spomenuli kako relativno blizak odnos koje djevojčice imaju s majkama, u odnosu na manje blizak odnos između majki i sinova, također dovodi do intenzivnijeg razvoja empatije u djevojčica. Do te razlike u odnosima najvećim dijelom dolazi zbog već spomenutih društvenih normi, koje dopuštaju blizak i neposredniji odnos djevojčica s majkom, dok od dječaka zahtijevaju što veću separaciju i individuaciju (Chodorow, 1978).

Osim sa socijalno-psihološke, ove razlike se mogu sagledati i s evolucijske perspektive. Prema njoj, do spolnih razlika neće doći u područjima u kojima su se oba spola morala prilagoditi na sličan način, već do njih dolazi

samo u ponašanjima bitnima za parenje i reprodukciju (Kamenov, neobjavljen rukopis). Kako je muškarcima bitno ponuditi ženama resurse i fizičku zaštitu, oni postaju dominantniji i agresivniji. Također, muškarci nastoje osigurati preživljavanje potomstva na način da se reproduciraju sa što više partnerica. U ovom kontekstu razvijena osjećajnost i empatija kod muškaraca nisu poželjne osobine. Ženama je, s druge strane, u interesu zadržati jednog muškarca kao izvor resursa pomoću kojeg će osigurati preživljavanje potomaka. S te strane također je logično da je prirodna selekcija preferirala kod žena osobine osjećajnosti, empatije i sposobnosti povezivanja s drugima.

Pretpostavlja se kako i evolucijski i socijalni faktori, kao i njihova interakcija, igraju značajne uloge u oblikovanju navedenih spolnih razlika.

Razlike u empatiji obzirom na redoslijed rođenja, s druge strane, nisu se pokazale značajnima. Ovaj nalaz suprotan je očekivanjima. Naime, obzirom na ono što smo do sada naveli o socijalnim čimbenicima koji utječu na razvoj empatije, kao i o razlikama u ulogama djece s različitim redoslijedom rođenja, za očekivati je bilo kako će se studenti različitog reda rođenja značajno razlikovati u ovoj osobini.

Ipak, moguće je da razlike postoje, no nisu se pokazale zbog nedostataka metodološke prirode prisutnih u istraživanju. Jedan od njih je korištenje međuobiteljskog umjesto unutarobiteljskog nacrtu istraživanja. Dok u klasičnim nacrtima istraživanja kojima se ispitivao utjecaj redoslijeda rođenja (tzv. međuobiteljski nacrti) sudionici potječu iz različitih obitelji, unutarobiteljska istraživanja mjere razlike između pojedinaca u kontekstu iste obitelji. Pokazalo se kako rezultati istraživanja provedenih korištenjem međuobiteljskih nacrtu često odražavaju faktore koji proizlaze iz razlika između pojedinih obitelji, a ne razlike ili odsutnost razlika u mjerenoj varijabli. Kod unutarobiteljskih nacrtu, naprotiv, kontrola takvih intervenirajućih varijabli proizlazi iz samog nacrtu, te su stoga oni bolji za otkrivanje razlika obzirom na redoslijed rođenja (Paulhus, Trapnell i Chen, 1999). Jedan od najboljih načina za otkrivanje stvarne povezanosti ili odsutnosti povezanosti između osobina ličnosti i redoslijeda rođenja bilo bi korištenje longitudinalnog unutarobiteljskog nacrtu, uz više mjera

zavisne varijable. Primjer koji dobro ilustrira razlike između rezultata dobivenih korištenjem međuobiteljskih i unutarobiteljskih nacrtā naveli su Michalski i Shackelford (Michalski i Shackelford, 2001). Autori navode istraživanje Rodgersa i sur. (Rodgers, Cleveland, van der Oord, Rowe, 2000; prema Michalski i Shackelford, 2001), u kojem su korištena oba nacrtā za mjerenje povezanosti između redoslijeda rođenja i inteligencije. Dok su rezultati dobiveni korištenjem međuobiteljskog nacrtā pokazali značajnu (negativnu) povezanost između te dvije varijable, unutarobiteljski nacrt nije pokazao nikakvu povezanost. Rodgers i sur. (2000; prema Michalski i Shackelford, 2001) zaključuju kako je povezanost dobivena međuobiteljskim nacrtom posljedica djelovanja intervenirajućih varijabli vezanih uz takav nacrt, te stereotipa prema kojima iz obitelji s više djece dolaze djeca nižeg kvocijenta inteligencije. Nasuprot istraživanjima povezanosti redoslijeda rođenja i inteligencije, istraživanja koja su mjerila povezanost redoslijeda rođenja i osobina ličnosti pokazala su značajne korelacije u slučaju korištenja unutarobiteljskih, a odsutnost povezanosti u slučaju korištenja međuobiteljskih nacrtā (Paulhus i sur., 1999). Paulhus i sur. (1999) pokazali su, koristeći unutarobiteljski nacrt, kako su prvorodeni savjesniji te imaju viša postignuća od kasnijerodjenih, dok se za kasnijerodene pokazalo kako su buntovniji, ugodniji i liberalniji. S druge strane, kad su se iste karakteristike mjerile korištenjem međuobiteljskog nacrtā, između njih i redoslijeda rođenja nije nađena nikakva povezanost (Freese, Powell i Steelman, 1999).

Nadalje, moguće je kako razlike postoje u općoj populaciji, ali kako se nisu pokazale u ovom istraživanju jer je ono provedeno na studentima. Studenti su populacija višeg socio-ekonomskog statusa i drugačijih socio-demografskih karakteristika roditelja od opće populacije, a i socio-ekonomski status (Sulloway, 1996) i obrazovanje roditelja (Marnić, 1999) su činitelji koji mogu utjecati na razvoj ličnosti. Stoga je moguće kako su navedeni činitelji utjecali i na dobiveni odnos empatije i redoslijeda rođenja.

Osim toga, moguće je i da navedeni obiteljski čimbenici utječu na razvoj empatije, ali da se obzirom na njihovu kompleksnost i interakcije, te različite smjerove djelovanja, njihov efekt (barem djelomično) poništava. Već smo

utvrdili kako za svaku ordinalnu poziciju u obitelji postoje faktori koji facilitiraju, kao i faktori koji inhibiraju razvoj empatije. Pretpostavivši kako svi oni djeluju na razvoj empatije, a uzevši u obzir njihove različite smjerove djelovanja, možemo pretpostaviti kako razlike u ukupnoj empatiji nisu vidljive jer se navedena djelovanja često poništavaju. To ne znači da kod pojedinaca različitog redoslijeda rođenja ne postoji različit tijek razvoja empatije, nego samo kako razlike među njima, kad ih gledamo kao ukupnu razinu empatije, nisu vidljive.

Vezano uz metodologiju ovog istraživanja, bitno je spomenuti još nekoliko stvari. Osvrnimo se na logiku odabira četiri skupine koje smo koristili kao kategorije nezavisne varijable redoslijeda rođenja. Vidljivo je kako je pri proučavanju efekata redoslijeda rođenja u ovom istraživanju naglasak stavljen na položaj pojedinca unutar konstelacije braće/sestara, a ne na sam ordinalni položaj. Razlog za to možemo ilustrirati primjerom. Dijete koje je, primjerice, trećerođeno, u nekim je obiteljima ujedno i zadnjerođeno, dok je u nekim drugim obiteljima dijete s tim istim ordinalnim položajem ujedno i srednjerođeno. Za razliku od zadnjerođenih, koji imaju ulogu najmlađeg brata/sestre, srednjerođeni imaju ujedno ulogu i mlađeg i starijeg brata/sestre, dakle ulogu koja je složenija i bitno drugačija od uloge zadnjerođenog. Stoga je za očekivati kako će se osobine ličnosti koje proizlaze iz tih uloga bitno razlikovati u ova dva slučaja. Zbog toga je imalo više smisla kategorije nezavisne varijable definirati kroz položaj sudionika unutar obitelji nego samim redoslijedom rođenja. Čest je slučaj da istraživači ne diferenciraju različite vrste kasnijerođene djece, nego mjere isključivo razliku između prvorodenih i kasnijerođenih. To smo u ovom istraživanju također izbjegli, jer smo smatrali da je opravdano pretpostaviti postojanje međusobnih razlika između kasnijerođene djece različitog redoslijeda rođenja.

Nakon što smo prokomentirali rezultate u svjetlu statističke značajnosti/neznačajnosti, osvrnut ćemo se još kratko na trendove koje oni pokazuju.

Rezultati muških sudionika pokazuju već navedeni trend prema kojem prvorodeni i srednjerođeni imaju razvijeniju osobinu emocionalne empatije od

jedinaca i zadnjerođenih. Ovaj trend mogao bi se protumačiti u svjetlu nalaza o tome kako briga za mlađeg brata/sestru facilitira razvoj empatije. Naime, prvorodena, kao i srednjerođena djeca, imaju se priliku kroz odrastanje brinuti za mlađu braću/sestre, te kroz tu ulogu učiti interpretirati znakove koji ukazuju na emocije drugih, vježbati svijest o tuđim potrebama i osjećajima, kao i uživljavanje u uloge drugih. Čest je slučaj da se starija braća/sestre prilikom brige za mlađe moraju uživjeti u ulogu mlađeg kako bi otkrili što je mlađem u određenom trenutku potrebno ili kako se on/ona osjeća. Također, roditelji često potiču uživljavanje starijih u ulogu mlađih kako bi potakli razumijevanje i toleranciju između braće/sestara. Osim toga, starija braća/sestre često su nagrađivana za brigu za mlađe (Mussen i Eisenberg-Berg, 1977), što se može shvatiti kao potkrepljivanje razvoja onih ponašanja koja su posredovana upravo empatijom. K tome, prvorodena djeca kroz prvo razdoblje života primaju nepodijeljenu roditeljsku ljubav i pažnju. Roditeljska toplina je jedan od činitelja koji utječe na razvoj empatije jer djeca uče po modelu roditelja. U svjetlu toga može se protumačiti i rezultat prvorodjenih muških sudionika, koji je veći u odnosu na rezultate ostalih skupina muških sudionika. Srednjerođena muška djeca imaju nešto manji rezultat od prvorodene. To se može protumačiti nalazima prema kojima srednjerođena djeca primaju najmanje pažnje, te činjenicom kako nikad nisu iskusili, za razliku od prvorodjenih, razdoblje nepodijeljene roditeljske pažnje. Već je navedeno kako zbog percipiranog manjka pažnje srednjerođena djeca mogu razviti kompetitivni odnos prema braći/sestrama, pa u tom kontekstu ne iznenađuje trend manje empatije kod njih u odnosu na prvorodene, budući da kompetitivni odnos inhibira razvoj empatije. Kako su zadnjerođena djeca i jedinci puno češće u ulozi primatelja nego davatelja pomoći, ne iznenađuje niti trend manjih rezultata kod njih u odnosu na prve dvije skupine.

Trendovi koje pokazuju rezultati studentica nešto su drugačiji. Naime, rezultati jedinica, prvorodjenih i zadnjerođenih studentica aproksimiraju pravac koji je gotovo horizontalan, dakle vrlo su slični jedni drugima. Jedina skupina rezultata koja pokazuje trend odudaranja je ona srednjerođenih studentica. Kada bismo pretpostavili da ovaj trend odražava neke stvarne razlike koje u

ovom istraživanju nisu dosegle razinu značajnosti, mogli bismo pretpostaviti kako je u skupini studentica najviše do izražaja došao efekt koji proizlazi iz činjenice kako srednjerođeni dobivaju najmanje pažnje. No, obzirom kako razlika ipak nije statistički značajna, možemo reći da smo dobili gotovo identične rezultate u sve četiri skupine sudionica. Takva sličnost u rezultatima studentica, uzevši u obzir kako su njihovi rezultati općenito jako visoki u odnosu na rezultate studenata, mogla bi se protumačiti kao rezultat činjenice da žene, za razliku od muškaraca, kroz odrastanje i socijalizaciju razvijaju empatiju na brojne načine i vrlo intenzivno, na taj način možda kompenzirajući eventualne činitelje uvjetovane redoslijedom rođenja koji bi djelovali na razvoj empatije. Drugim riječima, budući da žene razvijaju empatiju na puno drugih načina osim kroz brigu o braći/sestrama, primjerice kroz odnos s majkom, odnose s vršnjakinjama itd., djelovanje tih drugih faktora može prikriti eventualne efekte redoslijeda rođenja kod žena te izjednačiti njihove rezultate na ljestvicama empatije.

Navedene trendove stoga, iako nisu dosegli statističku značajnost, moguće je interpretirati na smislen način, dosljedan sa svime do sad navedenim o razvoju empatije. Ukoliko je nedostizanje statističke značajnosti ovih razlika posljedica eventualnih metodoloških nedostataka ovog istraživanja, istraživanja s unutarobiteljskim nacrtom i više mjera zavisne varijable mogla bi dovesti do rezultata koji pokazuju izraženije i statistički značajne razlike, koje se u ovom istraživanju očituju samo kao trendovi.

7. Zaključak

Rezultati dobiveni ispitivanjem razlika u empatiji obzirom na redoslijed rođenja i spol pokazali su slijedeće:

1. Osobe različitog redoslijeda rođenja ne razlikuju se značajno prema stupnju razvijenosti osobine emocionalne empatije.
2. Žene i muškarci značajno se razlikuju prema stupnju razvijenosti osobine emocionalne empatije, s tim da je ta osobina znatno razvijenija u žena.

8. Literatura

- Adler, A. (1989). *Poznavanje čoveka*. Novi Sad: Budućnost.
- Aronfreed, J. (1970). The socialization of altruistic and sympathetic behavior: Some theoretical and experimental analyses. J. Macaulay, L. Berkowitz (Eds.), *Altruism and helping behavior* (pp. 103-125). New York, London: Academic Press.
- Bizman, A., Yinon, Y., Mivtzari, E., Shavit, R. (1978). Effects of the age structure of the kindergarten on altruistic behavior. *Journal of School Psychology*, 16(2), 154-160.
- Bryant, B.K., Hansen, B.K. (1978). The interpersonal context of success: Differing consequences of independent and dependent success on sharing behavior among boys and girls. *Representative Research in Social Psychology*, 9(2), 103-113.
- Bryant, B.K. (1987). Critique of comparable questionnaire methods in use to assess empathy in children and adults. N. Eisenberg, J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 361-373). New York: Cambridge University Press.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Freese, J., Powell, B., Steelman, L.C. (1999). Rebel without a cause or effect: Birth order and social attitudes. *American Sociological Review*, 64, 207-231.
- Hoffman, M.L. (1977). Sex differences in empathy and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 84(4), 712-722.
- Hoffman, M.L. (1981). The development of empathy. J.P. Rushton, R.M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hoffman, M.L. (1987). The contribution of empathy to justice and moral judgment. N. Eisenberg, J. Strayer (Eds.), *Empathy and its development* (pp. 47-80). New York: Cambridge University Press.
- Jordan, J.V., Kaplan, A.G., Baker Miller, J., Stiver, I.P., Surrey, J.L. (1991). *Women's Growth in Connection*. New York, London: The Guilford Press

- Kalliopuska, M. (1984). Empathy and Birth Order. *Psychological Reports*, 55, 115-118.
- Kamenov, Ž. (neobjavljen rukopis). Spolne razlike, sličnosti i socijalni procesi. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Keresteš, G. (u tisku). Birth Order and Maternal Ratings of Infant Temperament. *Studia Psychologica*
- Marnić, P. (1999). *Percipirana nekompetentnost, eksternalnost i optimizam obzirom na redoslijed rođenja i spol braće/sestara*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Mehrabian, A., Epstein, N. (1972). A measure of emotional empathy. *Journal of Personality*, 40(4), 525-543.
- Michalski, R.L., Shackelford, T.K. (2001). Methodology, Birth Order, Intelligence, and Personality. *American Psychologist*, 56(6/7), 520-524.
- Mussen, P., Eisenberg-Berg, N. (1977). *Roots of caring, sharing, and helping: the development of prosocial behavior in children*. San Francisco: Freeman.
- Paulhus, D.L., Trapnell, P.D., Chen, D. (1999). Birth order effects on personality and achievement within families. *Psychological Science*, 10, 482-488.
- Pešić, K. (1989). *Ispitivanje empatije kod zanimanja različitog stupnja altruističnosti*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea
- Staub, E. (1971). A child in distress: The influence of nurturance and modeling on children's attempts to help. *Developmental Psychology*, 5(1), 124-132.
- Sulloway, F.J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. New York: Pantheon Books.
- Vicente, J., Moriera, Y., Moran, G., Comfort, J.C., Finley, G.E. (1983). Personality Correlates of Ordinal Family Position in Panamian Adolescents. *The Journal of Social Psychology*, 120, 7-12.
- Zahn-Waxler, C., Iannotti, R., Chapman, M. (1982). Peers and Prosocial Development. K.H. Rubin, H.S. Ross (Eds.), *Peer relationships and social skills in childhood* (str. 133-160). New York: Springer-Verag.